

УДК 339.5:(338.45:620.9)(477.8)

Олійник Я.І.

Взаємодія суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у сфері електроенергетики Західного регіону України

Проаналізовані основні законодавчі акти, що визначають напрями державної політики у сфері зовнішньоекономічного співробітництва в електроенергетиці. Розкрито особливості взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в електроенергетиці Західного регіону України. Визначено наслідки дій уряду з впровадження конкуренції у сферу експорту електроенергії.

Ключові слова: ринок електроенергії, експорт, конкуренція, аукціон, монопольне становище.

Актуальність дослідження. Демонополізація електроенергетичної галузі України, яка почалась у 90-х рр. минулого століття, неможлива без впровадження конкурентних відносин у сферу зовнішньоекономічних зв'язків. Проте перші кроки у цьому напрямку були зроблені лише у 2009 р. Тому є актуальним дослідження наслідків та ефективності цих кроків, а також розробка пропозицій щодо подальших перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії (ОРЕ) України [1] (далі – Концепція ОРЕ) однією з проблем функціонування ОРЕ визнано недостатню урегульованість і прозорість процедур здійснення експорту, імпорту і транзиту електричної енергії, що призводить до неможливості реалізації економічних переваг від здійснення експортно-імпорتنних операцій і транзиту електроенергії, а також до невідповідності процедур експорту, імпорту і транзиту вимогам європейського законодавства. Для вирішення цієї проблеми запропоновані заходи щодо врегулювання процедур експорту, імпорту та транзиту (передачі) електричної енергії, які передбачають створення нормативно-правової та нормативно-технічної бази з урахуванням вимог європейського законодавства.

З метою реалізації цих заходів на початку 2009 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» [2] щодо врегулювання питань експорту електроенергії, згідно з яким було запроваджено продаж доступу до вільної пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України на аукціонах. Тобто було законодавчо затверджено, що експортом електроенергії може займатись будь-який суб'єкт, який відповідає певним вимогам і який

запропонує найвищу ціну за лот на такому аукціоні. Таким чином, було запроваджено конкурентні відносини у сферу експорту електроенергії.

У Проєкті нової Енергетичної стратегії України до 2030 року (далі – Енергетична Стратегія) [3], який було прийнято Кабінетом Міністрів України 24.07.2013 р., відзначено, що максимальною можливістю обсяги експорту електроенергії до країн Європи, при роботі т.зв. «Острова Бурштинської ТЕС» становлять 5 млрд. кВт·год. в рік, а за умови паралельної роботи української Об'єднаної електроенергетичної системи (ОЕС) та енергосистеми Європи ENTSO-E – 49,0 млрд. кВт·год. в рік. Збільшення експортного потенціалу до країн ENTSO-E потребує реконструкції наявних (але відключених станом на кінець 2010 р.) міждержавних високовольтних ліній (ВЛ) 750 кВ Хмельницька АЕС-Жешув (Польща) і Южно-Українська АЕС-Ісакча (Румунія) та реконструкції діючої ВЛ 750 кВ Західноукраїнська-Альберштина (Угорщина) або будівництва нових високовольтних ліній, або підвищення технічного рівня електростанцій, систем електропередачі та систем регулювання частоти й потужності до європейських стандартів, або збільшення генеруючих потужностей на «Острова Бурштинської ТЕС». При цьому держава, орган державного регулювання в енергетиці та оператор енергосистеми зобов'язані надати можливість реалізації проєктів з розширення експортно-орієнтованої інфраструктури за рахунок: розробки механізмів повернення вкладених інвестором коштів в об'єкти загального користування (міждержавні лінії електропередач, вставки постійного струму тощо); спрощення процедур видачі дозволів, землевідведення тощо.

Цілі статті. З метою виявлення та оцінки змін, що відбулись у сфері експорту електроенергії після 2009р., необхідно здійснити аналіз особливостей взаємодії суб'єктів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. За часів існування СРСР через територію України до країн Центрально-Східної Європи, об'єднаних в єдину енергосистему «Мир» (Угорщина, Польща, Чехословаччина, Румунія, Болгарія) щорічно транспортувалося близько 29 млрд. кВт·год електроенергії. Значна частина цієї енергії вироблялася на українських потужностях, які залишилися незадіяними після розпаду СРСР. Ця електроенергія передавалася по потужних міждержавних лініях електропередач (ЛЕП), загальна пропускна спроможність яких становила 6000 МВт.

Після здобуття Україною незалежності через технічні причини експорт електроенергії в енергосистему Європи ENTSO-E (The European Network of Transmission System Operators for Electricity – Європейська мережа системних операторів з передачі електроенергії, яка об'єднує 5 енергосистем: ATSOI, BALTSO, NORDEL, UCTE та UKTSOA) можливий лише з так званого «Острова Бурштинської ТЕС» (далі – «Острів») – в Словаччину, Угорщину, Румунію та з Добротвірської ТЕС – в Польщу. «Острів» утворює Бурштинська ТЕС (ПАТ «ДТЕК ЗАХІДЕНЕРГО»), Калуська ТЕЦ (ДПЗД «Укрінтеренерго») і Терезька ГЕС (ПАТ «Закарпаттяобленерго»). Цей

«Острів» з 2002 р. працює окремо від ОЕС України та паралельно з ENTSO-E і охоплює територію площею 27 тис. км² з населенням близько 3 млн. чол. (Закарпатську і частково Івано-Франківську та Львівську області). Також електроенергія експортується з кількох блоків Добротвірської ТЕС ПАТ «ДТЕК ЗАХІДЕНЕРГО», які на період експорту теж працюють відокремлено від ОЕС України. Загалом, станом на 01.01.2013р., використовується лише 885 МВт пропускної спроможності міждержавних ЛЕП.

Експорт електроенергії з України здійснюється на конкурентних засадах з 01.01.2010 р. (до того часу експортом займався єдиний державний оператор – ДПЗД «Укрінтеренерго» за цінами, які визначалися колишньою Національною комісією електроенергетики України). Основним нормативно-правовим актом, який регулює питання здійснення експорту електроенергії, є Закон України «Про електроенергетику» [4]. Відповідно до ст.30 цього Закону, для здійснення експорту електричної енергії енергопостачальники закуповують необхідний їй обсяг на ОПЕ України за оптовою ринковою ціною. Конкуренція у сфері експорту відбувається за доступ до пропускної спроможності міждержавних ЛЕП, який надається на умовах аукціону. Як зазначено у затвердженому Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики (НКРЕ) Порядку проведення аукціонів щодо доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України для експорту електроенергії [5] (далі – Аукціони), Аукціони проводяться системним оператором – суб'єктом електроенергетики, який здійснює передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами України (яким виступає ДП «НЕК «Укренерго») не рідше одного разу на місяць (є щорічні та щомісячні Аукціони) відповідно до графіка проведення Аукціонів, що встановлюється аукціонною комісією. Переможцем таких Аукціонів вважається учасник, який запропонував найбільшу ціну за лот.

До участі в Аукціоні допускається суб'єкт господарювання, який подав заяву на участь та відповідає таким вимогам:

- має чинну ліцензію на здійснення діяльності з постачання електричної енергії;
- є членом ОПЕ України;
- має укладений договір з оптовим постачальником електричної енергії України (ДП «Енергоринок»), погоджений системним оператором в частині технічного забезпечення, на купівлю-продаж електричної енергії на ОПЕ України для подальшого експорту на строк, не менший періоду, на який планується отримати право доступу до міждержавних електромереж України;
- не має простроченої заборгованості за електричну енергію, закуплену на ОПЕ України, на кінцевий термін подачі заяв;
- має укладені та погоджені системним оператором в частині технічного забезпечення зовнішньоекономічні договори на поставку електричної

енергії, строк дії яких не повинен бути меншим, ніж період, на який учасник планує отримати право доступу до міждержавних електричних мереж України;

- уніс повну суму гарантійного внеску за кожним із лотів, які він має бажання придбати на Аукціоні, шляхом перерахування відповідної суми грошових коштів на рахунок системного оператора;
- не є неналежним учасником Аукціону на день розкриття заяв на участь в Аукціоні (тобто учасником, який позбавлений права на участь в Аукціонах протягом наступних шести місяців з дати прийняття відповідного рішення аукціонної комісії).

Весь обсяг доступу до вільної пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України для експорту електричної енергії ділиться аукціонною комісією на лоти, які виставляються на продаж на Аукціоні як самостійний об'єкт продажу. Початковою ціною лота визначається максимальна з усіх цінкових пропозицій учасників Аукціону за кожним окремим лотом. Такі ціни зазначаються в оголошенні, оприлюдненому на офіційному веб-сайті системного оператора.

Розмір гарантійного внеску (Гв) для місячного та річного Аукціону розраховується за формулою

$$Гв = Ц \times t \times P, \quad (1)$$

де Ц – тариф на передачу електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами, затверджений НКРЕ, станом на перший день місяця, в якому оприлюднене оголошення про Аукціон відповідно до графіка проведення Аукціонів, грн. за 1 МВт·год; t – строк надання послуг за лотом, годин; P – величина пропускної спроможності міждержавних електричних мереж для експорту електричної енергії за лотом, МВт.

Оголошення про Аукціон також оприлюднюється ДП «НЕК «Укренерго» у встановлений графіком проведення Аукціонів строк шляхом розміщення на своєму офіційному веб-сайті.

У процесі Аукціону у разі, якщо після оголошення ведучим запропонованого лота кілька учасників підняли свої аукціонні картки, ведучий послідовно називає нову ціну за лот, збільшену на відповідний крок Аукціону (тобто на величину, яка не може перевищувати 10 % від початкової ціни лота), доки не визначиться останній учасник, який залишив піднятою свою аукціонну картку. Ведучий називає аукціонний номер цього учасника як переможця.

Переможець Аукціону зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дня оприлюднення повідомлення про результати Аукціону укласти з системним оператором (ДП «НЕК «Укренерго») договір про доступ до пропускної спроможності за ціною продажу, а також відповідно до умов договору з ДП «Енергоринок» не пізніше 25 числа (включно) місяця, що передує місяцю, у якому переможець здійснюватиме експортну поставку електроенергії, надати

ДП «Енергоринок» погоджене ДП «НЕК «Укренерго» повідомлення про замовлені обсяги купівлі електроенергії, що відповідають обсягам придбаних на Аукціоні лотів, а також перелік міждержавних ліній електропередач та попередні типові добові погодинні графіки експортної поставки електроенергії, погоджені системним оператором.

Гарантійні внески учасників Аукціону, які не стали переможцями, повертаються їм протягом п'яти банківських днів з дня оприлюднення повідомлення про результати Аукціону. Гарантійний внесок переможця Аукціону зараховується в рахунок платежів за відповідним договором про доступ до пропускну́ї спроможності. Якщо гарантійний внесок переможця Аукціону перевищує ціну продажу, різниця між сумою гарантійного внеску та ціною продажу повертається переможцю Аукціону протягом п'яти банківських днів з дня оприлюднення повідомлення про результати Аукціону.

Проте, доступ до пропускну́ї спроможності міждержавних електромереж України може бути достроково припинений, а укладений за результатами Аукціону договір про доступ до пропускну́ї спроможності може бути розірваний, якщо переможець Аукціону, що уклав такий договір прострочив виконання своїх грошових зобов'язань за укладенням з ДП «НЕК «Укренерго» договором про доступ до пропускну́ї спроможності чи не виконав умови за укладенням договором з ДП «Енергоринок» в частині порядку розрахунків.

При цьому відповідний переможець Аукціону, що уклав договір про доступ до пропускну́ї спроможності, вважається неналежним учасником.

Кошти, отримані в результаті проведення Аукціону, розподіляються в порядку, затвердженому НКРЕ. Ці кошти використовуються для погашення реструктуризованої заборгованості оптового постачальника електричної енергії енергогенеруючим компаніям та суб'єкту електроенергетики, який здійснює передачу електричної енергії міждержавними електричними мережами України, пропорційно до рівня такої заборгованості, а також для фінансування інвестиційної програми суб'єкта електроенергетики, який здійснює передачу електричної енергії міждержавними електричними мережами України.

При реалізації проектів будівництва (нового будівництва, розширення, реконструкції) магістральних, міждержавних електричних мереж України, включаючи об'єкти мережевої інфраструктури, що дають змогу збільшити пропускну́ю спроможність міждержавних електричних мереж України, кошти, отримані в результаті проведення Аукціону, використовуються на забезпечення окупності відповідних проектів будівництва.

Таким чином, експортер електроенергії, який переміг на Аукціоні, щоб мати можливість здійснювати експорт електроенергії, несе такі витрати:

- вартість закупленої на ОРЕ електроенергії;
- сума гарантійного внеску на участь в Аукціоні (що включається в суму договору з ДП «НЕК «Укренерго»);

- вартість купленого лота;
- різниця між сумою договору та сумою гарантійного внеску;
- мито.

Згідно з вимогами, експортер повинен мати персональний ідентифікаційний код EIC (Energy Identification Code). Його наявність – обов'язкова вимога Євросоюзу до учасників ринку електроенергії. Цей код використовують у єдиній системі обміну електронними даними європейського енергооб'єднання під час здійснення транскордонних обмінів електроенергією.

Експортер електроенергії зобов'язаний перебувати на обліку в Київській регіональній митниці (КРМ), що здійснює митне оформлення та митний контроль за експортом електроенергії [6]. При цьому експортер електроенергії повідомляє КРМ про обсяги закупівлі електроенергії на ОРЕ та передачі її за зовнішньоекономічним договором, надаючи відповідний пакет документів та митну декларацію.

Окрім того, ДП «НЕК «Укренерго» повідомляє КРМ дані про обсяги експорту електроенергії, отримані шляхом реєстрації показань лічильників.

Аналіз результатів річних Аукціонів на 2010-2013 рр., які розміщені на офіційному сайті ДП «НЕК «Укренерго» [7] засвідчив, що:

- конкуренція між учасниками спостерігалась лише у річному Аукціоні на 2010р.: було 5 учасників, 3 з них стали переможцями за різними лотами. Ціна продажу окремих лотів майже в 4 рази перевищила початкову;
- починаючи з річного Аукціону на 2011р., переможцями за всіма лотами у напрямку енергосистеми країн Східної Європи було ТОВ «Східенерго» (в аукціоні на 2013р. – ТОВ «ДТЕК Трейдінг»), які є підприємствами вертикально-інтегрованої енергетичної компанії ДТЕК, котра, в свою чергу, є енергетичним підрозділом «Систем Кепітал Менеджмент» Рината Ахметова, провідної фінансово-промислової групи України;
- у річному Аукціоні на 2011р. спостерігалось перевищення ціни продажу на окремі лоти на 20% від початкової, у наступних річних Аукціонах ціна продажу всіх лотів збігалася з початковою, тобто не було збільшено початкову ціну лотів на крок Аукціону.

Аналіз статистичних даних обсягів експорту електроенергії з України дав змогу виявити, що незважаючи на монополізм на ринку, експорт електроенергії з України зростає. Так, за даними НКРЕ [8], експорт електроенергії в напрямку країн Центральної Європи (Угорщина, Словаччина, Румунія та Польща) за підсумками 2012 р. зріс на 53,9% (на 1 млрд. 698,9 млн. кВт·год), порівняно з 2011 р. – до 4 млрд. 849,2 млн. кВт·год. За даними Державної митної служби України, у 2012 р. було експортовано електроенергії на суму: в Угорщину – 224,3 млн. дол., Румунію – 9,9 млн. дол., Словаччину – 5,8 млн. дол., Польщу – 50,7 млн. дол. [9].

Деякі аналітики вважають, що таке зростання стало можливим внаслідок

Кабінетом Міністрів України розпорядження [10], відповідно до якого електроенергія для експорту, починаючи з квітня 2012 р. закупляється експортером в ОПЕ за ціною, яка є на 25-30% нижчою від середньої оптової (тобто без врахування т.зв. дотаційних сертифікатів).

Висновки. Впровадження аукціонів з продажу пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України для експорту електричної енергії мало як позитивні, так і негативні ефекти. Серед позитивних слід відмітити те, що ці аукціони дали можливість будь-якому члену ОПЕ, що відповідає певним вимогам, здійснювати експорт електроенергії, а також сприяли збільшенню валютних надходжень до Державного бюджету України від експортних операцій та дозволили повністю відшкодувати ДП «НЕК «Укренерго» витрати на передачу електроенергії міждержавними ЛЕП.

Серед негативних слід зазначити:

- отримання компанією ДТЕК монопольного права на експорт електроенергії у країни Східної Європи за результатами річних аукціонів на 2011-2013рр. Таким чином, сформувалась ситуація, при якій відбулася зміна монополіста-експортера електроенергії з державної компанії на приватну (спочатку ним було ДПЗД «Укрінтеренерго», потім – компанія ДТЕК). Тому Україна порушує взяті перед Енергетичним Співтовариством зобов'язання щодо демонополізації ринку електроенергії та створення рівних умов на ньому;
- складність вимог, що пред'являються до учасників таких аукціонів. На річних аукціонах щодо доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж для експорту електричної енергії на 2012-2013 рр. у компанії ДТЕК не було конкурентів на ньому, оскільки початкова ціна лотів збігалася з ціною продажу. Таким чином, можна припустити, що виконати усі вимоги, що пред'являються до учасників таких аукціонів, змогла лише компанія ДТЕК. Отже, ці вимоги є досить складними для виконання і перешкоджають розвитку конкуренції у сфері експорту електроенергії.

Для подолання існуючих перешкод пропонується:

- спростити вимоги до учасників таких аукціонів;
- створити у ДП «НЕК «Укренерго» консультативний центр, у якому усі бажаючі матимуть змогу отримати вичерпну інформацію про пакет документів, необхідний для подання заяви на участь в Аукціоні, а також отримати допомогу у його підготовці;
- законодавчо встановити, що один учасник має право придбати не більше 200 МВт пропускної спроможності міждержавного перетину (це максимальна величина одного лота).

Виявлено, що у законодавстві України залишаються неврегульованими питання здійснення імпорту та транзиту електроенергії.

У подальших дослідженнях необхідно розробити пропозиції щодо дій уряду з врегулювання операцій імпорту та транзиту електроенергії.

Список використаних джерел:

1. Постанова Кабінету Міністрів України № 1789 від 16.11.2002 р. Про схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України / Професійна юридична система МЕГА-НаУ // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=351190#st1

2. Закон України № 1164-VI від 19.03.2009р. Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» щодо врегулювання питань експорту електроенергії / Професійна юридична система МЕГА-НаУ // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=481253

3. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. (проект) / Центр досліджень енергетики // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: <http://eircenter.com/ua-analiitika/energetichna-strategiya-ukrayini-na-period-do-2030-r-proekt/>

4. Закон України № 575/97-ВР від 16.10.1997р. Про електроенергетику / Професійна юридична система МЕГА-НаУ // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.559.31&nobreak=1>

5. Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики № 1450 від 08.11.2012 р. Про затвердження Порядку проведення аукціонів щодо доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України для експорту електричної енергії / Професійна юридична система МЕГА-НаУ // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1044.22875.4&nobreak=1>

6. Наказ Міністерства фінансів України № 629 від 30.05.2012 р. Порядок та строки митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщуються лініями електропередачі / Професійна юридична система МЕГА-НаУ // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1202.2176.2&nobreak=1>

7. Повідомлення про результати річних аукціонів щодо доступу до пропускної спроможності міждержавних електричних мереж України для експорту електричної енергії на 2010-2013 рр. / Офіційний сайт ДП «НЕК «Укренерго» // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: http://www.ukrenergo.energy.gov.ua/ukrenergo/control/uk/publish/category?cat_id=75287

8. Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики № 282 від 22.03.2013 р. Про затвердження Звіту про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, у 2012 році / Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.nerc.gov.ua/?id=6326>

9. Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами ТНЗЕД (тисяч доларів США) за період з 01.01.2012р. по 31.12.2012р. /

Державна митна служба України // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: <http://arc.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/fl1a/showstat>

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України №163-р від 28.03.2012р. Про експорт електроенергії до Словацької Республіки, Угорщини, Румунії та Республіки Польща / Професійна юридична система МЕГА-НаУ // [Електрон. ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=692368

Олійник Я.И.

Взаимодействие субъектов внешнеэкономической деятельности в сфере электроэнергетики Западного региона Украины

Проанализированы основные законодательные акты, определяющие направления государственной политики в сфере внешнеэкономического сотрудничества в электроэнергетике. Раскрыты особенности взаимодействия субъектов внешнеэкономической деятельности в электроэнергетике Западного региона Украины. Определены последствия действий правительства по внедрению конкуренции в сферу экспорта электроэнергии.

Ключевые слова: рынок электроэнергии, экспорт, конкуренция, аукцион, монопольное положение.

Оліунок Я.І.

The interaction of foreign activity entities in the electricity sector of Western region of Ukraine

The basic legislative acts, that determine the directions of the state policy in the sphere of foreign economic cooperation in the power sector are analyzed. The features of the interaction of foreign activity entities in the electricity sector of Western region of Ukraine are revealed. The effects of the governmental activity concerning introducing competition to the sphere of electricity export are determined.

Keywords: electricity market, export, competition, auction, monopoly state.